

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора педагогічних наук, професора

Коляди Наталії Миколаївнипро дисертацію **Фоміна Володимира Вікторовича****«Теорія і практика організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX століття)»**,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Одне з основних завдань сучасної соціальної молодіжної політики в Україні – сприяти пом'якшенню впливу на особистість негативних наслідків соціальних процесів, які мають місце в суспільстві, створювати оптимальні умови для підтримки соціально незахищених категорій дітей і молоді. Водночас чинні заклади суспільної опіки не можуть повною мірою забезпечити потреби суспільства щодо цілеспрямованого соціального захисту всіх дітей, які цього потребують.

Кризові явища, характерні для сучасного українського суспільства, що супроводжуються збільшенням кількості соціально незахищених дітей та молоді, актуалізують необхідність здійснення подальших досліджень, спрямованих не лише на виявлення ефективних засобів матеріального утримання означеної категорії дітей, а й на сприяння їхній соціальній адаптації, зміцнення фізичного здоров'я, формування особистісних моральних якостей, умінь і навичок, які забезпечили б їм нормальне життя і самостійну діяльність у відкритому соціумі.

Історія вітчизняної та зарубіжної педагогіки має багатий досвід освіти і виховання соціально незахищених категорій дітей та молоді, зокрема, в закладах суспільної опіки. Тому доцільним є звернення до досвіду минулого, вивчення якого дасть змогу ознайомитися з різними підходами до розв'язання проблеми, наповнить соціальну педагогіку новими фактами, що сприятиме її подальшому розвитку та збагаченню.

У руслі зазначеного важливим є звернення В. В. Фоміна до історико-педагогічного дослідження актуальної наукової проблеми – теорії і практики організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні. За словами автора, у пошуках розв'язання окресленої проблеми, а також з метою використання найбільш вагомих теоретичних та практичних здобутків минулого досить актуальним постає звернення до вивчення організації діяльності закладів суспільної опіки дітей і молоді в українських губерніях Російської імперії кінця XVIII – початку XX століття, коли під впливом суспільно-політичних, соціально-економічних та педагогічних чинників відбувалось оформлення державної системи опіки та піклування.

Важливо відзначити, що дисертація підготовлена згідно з темами науково-дослідної роботи кафедр початкової, дошкільної і професійної

освіти «Сучасні освітньо-виховні технології в підготовці учителів» (№ 0111U008876 від 26.10.11); загальної педагогіки і педагогіки вищої школи «Підвищення ефективності педагогічного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах (№ 0115U005821 від 23.12.2015); соціальної педагогіки «Інновації в підготовці майбутнього фахівця до соціально-педагогічної діяльності» (№ 00112U002000 від 13.01.2012) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті проведеного дослідження дисертанткою:

- охарактеризовано історіографію та джерельну базу дослідження;
- розкрито наукові підходи до вивчення проблеми організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні кінця XVIII – початку XX століття й визначено термінологічно-понятійний апарат дослідження;
- з’ясовано витoki становлення й розвитку закладів суспільної опіки дітей та молоді у світовій та вітчизняній педагогічній думці;
- виокремлено типи закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні досліджуваного періоду та здійснено їх класифікацію;
- обґрунтовано етапи організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді у період кінця XVIII – початку XX століття;
- узагальнено зміст і напрями організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді на кожному з обґрунтованих етапів;
- визначено прогностичні тенденції розвитку та перспективні напрями актуалізації цінних ідей і досвіду організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні досліджуваного періоду в сучасних умовах.

Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертація В. В. Фоміна є комплексним теоретико-методологічним дослідженням, у якому *вперше*:

- здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз теорії й практики організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні в широких хронологічних межах (кінець XVIII – початок XX ст.); охарактеризовано історіографію та джерельну базу; розкрито методологічні засади дослідження, які подано крізь призму системного, синергетичного, культурологічного, хронологічного, історіографічного, наративного, аксіологічного підходів;
- виокремлено типи закладів суспільної опіки дітей та молоді, що функціонували в межах українських губерній Російської імперії упродовж досліджуваного періоду, класифіковано їх за формою власності, відомчою підпорядкованістю та функціональною приналежністю;
- обґрунтовано етапи організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні у період кінця XVIII – початку XX століття: I етап (1775 – 1801 рр.) – законодавчого оформлення системи піклування в Російській імперії й визначення провідних напрямів діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в українських землях; II етап (1802 – 1827

рр.) – започаткування процесу профілювання діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в межах українських губерній на підставі міністерської реформи; III етап (1828–1863 рр.) – реорганізації чинних закладів суспільної опіки дітей та молоді й відкриття нових із урахуванням оновленої нормативно-правової бази; IV етап (1864 – 1890 рр.) – модернізації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді й розширення спектру надання ними соціально-педагогічних послуг; V етап (1891– 1917 рр.) – інтенсифікації відкриття закладів суспільної опіки дітей та молоді й поглиблення змісту й напрямів їх діяльності;

– схарактеризовано напрями організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді на кожному з обґрунтованих етапів: освітньо-виховний, соціально-реабілітаційний, матеріально-побутовий, превентивно-правовий;

– визначено прогностичні тенденції розвитку та перспективні напрями актуалізації цінних ідей і досвіду організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді досліджуваного періоду в сучасних умовах.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації В. В. Фоміна, автореферату та змісту публікацій дисертанта дають змогу дійти висновку про наукову достовірність викладених автором результатів.

Дисертантом опрацьовано значний масив наукових джерел (775 найменувань, із них архівних справ – 99, іноземними мовами – 21), на підставі розгляду яких сформульовано власне бачення досліджуваної проблеми.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується належною методологічною базою, ґрунтовним вивченням і критичним аналізом наукових праць, і загалом не викликає сумніву.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота В. В. Фоміна містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв’язують актуальну наукову проблему.

Обґрунтовані в дисертації результати ***впроваджено*** в освітній процес Південноукраїнського національного університету імені К. Д. Ушинського (довідка № 2363/24 від 18.10.2017), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-08/1150 від 03.11.2017), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 540 від 17.10.2017), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-1020 від 24.11.2017).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Не викликає сумнівів і практичне значення одержаних результатів, позаяк матеріали дисертації забезпечують нову науково-об’єктивну інтерпретацію теорії і практики організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні кінця XVIII – початку XX століття й дають

підстави для усвідомлення й аналізу перебігу освітньо-виховного, соціально-правового, здоров'язбережувального, матеріально-побутового, соціально-корекційного, інформаційно-орієнтованого напрямів діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді.

Здобуті в процесі дослідження дані, узагальнені та систематизовані наукові положення можуть сприяти розширенню мережі регіональних дитячих центрів, дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей; складати основу для визначення й удосконалення змісту підготовки педагогів, патронатних вихователів, соціальних працівників, вчителів.

Одержані в процесі дослідження дані та висновки можуть бути використані для написання підручників, науково-методичних та навчальних посібників; підготовки лекційних курсів з історії соціальної роботи, соціальної педагогіки, історії педагогіки та порівняльної педагогіки; оновлення змісту підготовки фахівців (патронатних вихователів, соціальних працівників, наставників, опікунів); переструктурування змісту предметів психолого-педагогічного циклу та введення курсів за вибором для студентів закладів вищої педагогічної освіти («Робота з дітьми та молоддю з особливими потребами», «Теорія і практика опіки в Україні й за кордоном», «Опікунсько-виховна робота в сучасній школі» тощо).

Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертаційна робота В. В. Фоміна має чітку структуру, відзначається цілісністю та логічністю викладу наукового матеріалу. Рецензована робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 577 сторінок, із них основного тексту – 391 сторінка. Розділи дисертації логічно завершені, містять висновки, які відповідають змісту та поставленим завданням дослідження.

Дисертант на достатньому науковому рівні обґрунтував вибір теми, її актуальність, визначив мету, завдання, об'єкт, предмет, концепцію, методологічні й теоретичні основи, аргументував використання обраних методів дослідження.

У першому розділі – *«Історіографія та джерельна база проблеми організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX століття)»* – охарактеризовано стан та напрями розробки визначеної проблеми в дореволюційній, радянській та пострадянській історіографії, проаналізовано джерельну базу дослідження.

Дисертантом встановлено, що теорія і практика організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні кінця XVIII – початку XX століття як окрема історико-педагогічна проблема не досліджувалась достатньо глибоко.

Застосування хронологічного і проблемно-тематичного підходів сприяло виокремленню трьох основних періодів у розвитку наукових розвідок з наукової проблеми: дореволюційного, радянського, пострадянського. Джерельна база проблеми організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX

століття), представлена законодавчими документами окресленого періоду та сучасності; матеріалами низки вітчизняних і зарубіжних архівів; періодичними виданнями; звітами благодійних громадських, приватних і релігійних організацій, інспекторів, керівників органів місцевого самоврядування та директорів закладів суспільної опіки дітей та молоді; статистичними довідниками, монографічними та дисертаційними працями, науковими статтями, що дозволило комплексно й неупереджено підійти до розв'язання окресленої проблеми.

У **другому розділі** – *«Теоретико-методологічні засади організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX століття)»* – розкрито наукові підходи до вивчення проблеми організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні у період кінця XVIII – початку XX століття; з'ясовано суть базових понять дослідження; охарактеризовано витоки становлення й розвитку закладів суспільної опіки дітей та молоді у світовій та вітчизняній педагогічній думці.

У вивченні досліджуваної проблеми дисертант опирався на філософські знання (забезпечили розгляд теорії й практики організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді кінця XVIII – початку XX століття у просторі діалектичних законів та закономірностей, взаємозалежності та взаємовпливів явищ об'єктивної дійсності); методологічні підходи (системний, синергетичний, культурологічний, хронологічний, історіографічний, наративний, аксіологічний); принципи (історизму, єдності історичного й логічного, об'єктивності, всебічності й цілісності вивчення історико-педагогічних процесів і явищ); методи (загальнонаукові та історико-педагогічні).

Згідно з концепцією дослідження та структурним аналізом базових понять («опіка», «піклування», «суспільна опіка», «заклади суспільної опіки дітей та молоді», «опікунська діяльність», «патронат», «патронаж», «благодійність», «сирітські будинки», «дитячі притулки», «богадільні», «незаконнонароджені», «позашлюбні», «підкидьки») дисертантом подано визначення ключового поняття «заклади суспільної опіки дітей та молоді XVIII – початку XX століття» (самостійні благодійні установи, що мали характер богадільні, були становими та всестановими, до яких приймали «як своєкоштных людей похилого віку, калік, немічних», так і дітей).

У **третьому розділі** – *«Типологізація закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX століття)»* – заслуговує на увагу висвітлення автором генези закладів суспільної опіки дітей та молоді у світовій освітній традиції у дихотомії часу-простору має давнє коріння.

Як позитивне слід відзначити запропоновану автором типологізацію закладів суспільної опіки дітей та молоді, що функціонували в українських землях Російської імперії у період кінця XVIII – початку XX століття. Їх класифіковано за формою власності (державні, громадські, приватні), відомчою підпорядкованістю (Прикази суспільної опіки, земства, Відомство імператриці Марії Федорівни, імператриці Марії Олександрівни, Людинолюбне товариство та ін. під загальним контролем з боку Міністерства

Внутрішніх Справ) та функціональною приналежністю – загальні (богадільні, притулки, виховні та сирітські будинки тощо) та спеціалізовані (училища для глухонімих, сліпих, душевнохворих).

Заслуговують на увагу визначені автором основні функціонально-організаційні напрями діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді (освітньо-виховний, соціально-реабілітаційний, превентивно-правовий, матеріально-побутовий), особливості яких простежено крізь усі етапи розвитку досліджуваного феномену.

У **четвертому розділі** – *«Етапи організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX століття)»* – дисертантом здійснено періодизацію розвитку досліджуваного феномену у хронологічних межах дослідження на основі чітко визначених критеріїв, а саме: суспільно-політичні, соціально-економічні чинники розвитку українських губерній у складі Російської імперії; нормативно-правові документи, що регламентували діяльність закладів суспільної опіки дітей та молоді; погляди науково-педагогічної громадськості на проблему опіки та піклування; зміст і напрями діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді різних типів.

Заслуговує на увагу критичний підхід дослідника до аналізу історико-педагогічних явищ. Поруч із виокремленням позитивного досвіду автор акцентує на певних труднощах, хибах в організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в межах кожного хронологічного етапу розвитку досліджуваного феномену.

У **п'ятому розділі** – *«Прогностичні тенденції розвитку та перспективи актуалізації прогресивних педагогічних ідей і цінного досвіду організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді досліджуваного періоду в сучасних умовах»* – схарактеризовано нормативно-правову базу діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні на сучасному етапі.

Як позитивне слід відзначити, що автором визначено прогностичні тенденції розвитку та напрями актуалізації цінних ідей і досвіду організації діяльності закладів суспільної опіки досліджуваного періоду в сучасних умовах.

Дисертаційна робота В. В. Фоміна за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дослідженням.

Головною концептуальною ідеєю дослідження є розуміння того, що без аналізу та застосування педагогічно цінного історичного досвіду організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні неможливо ефективно реалізувати сучасний національний проект реформування системи опіки та піклування підростаючого покоління на засадах фундаментальних положень про запобігання сирітству як соціальному чиннику; надати кваліфіковану правову, психолого-педагогічну, соціальну допомогу; розширити спектр освітньо-виховних послуг; створити умови для соціальної адаптації дітей та молоді; унормувати правові аспекти захисту їхніх прав і

свобод; удосконалити навчально-методичне забезпечення діяльності чинних закладів суспільної опіки дітей та молоді.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

В цілому позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертаційної роботи, висловимо деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. Потребує конкретизації верхня хронологічна межа дослідження, а саме – законодавчо-нормативне підґрунтя радикального реформування вітчизняної системи опіки, внаслідок якого припинили діяльність суспільні інституції, які виконували опікунські функції, здійснювали контроль й забезпечували управління закладами суспільної опіки дітей та молоді.

2. Автором на високому науково-методологічному рівні обґрунтовано етапи організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді у період кінця XVIII – початку XX століття. Зокрема, заслуговують на увагу чітко виокремлені критерії запропонованої періодизації, а саме: суспільно-політичні, соціально-економічні чинники розвитку українських губерній у складі Російської імперії; нормативно-правові документи, що регламентували діяльність закладів суспільної опіки дітей та молоді; погляди науково-педагогічної громадськості на проблему опіки та піклування; зміст і напрями діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді різних типів.

На нашу думку, означені критерії, відповідно до заявленої теми дисертації, можна об'єднати у дві групи – теоретичні та практичні основи діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в досліджуваній період.

3. З метою узагальнення та систематизації дослідницького матеріалу автору доцільно було в додатках сформувати таблицю, в якій подати наукові праці з проблеми теорії і практики організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні в кінці XVIII – на початку XX століття за заявленими трьома хронологічними періодами (дореволюційна, радянська, пострадянська історіографія) та основними підходами (хронологічним, проблемно-тематичним).

4. В авторефераті потребує підсилення персоніфікований підхід до аналізу історико-педагогічної проблеми, зокрема, через конкретизацію імен відомих теоретиків та практиків суспільної опіки дітей та молоді в Україні в кінці XVIII – на початку XX століття (відомих педагогів, організаторів та засновників загальних та спеціалізованих закладів тощо).

5. У підходах до оцінки розвитку української історико-педагогічної науки виняткове значення становить урахування регіонального компоненту, адже кожний регіон України має неповторний історико-педагогічний автопортрет, історико-культурні традиції, специфічне культурне середовище та культурно-освітній простір. Тому, використовуючи інструменти педагогічного краєзнавства, як побажання для подальшої наукової роботи в означеному напрямі рекомендуємо підготувати та видати наукове видання з проблеми організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді на Харківщині. Вважаємо, що таке видання стане у нагоді як дослідникам історії педагогіки, так і сучасним практикам.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основний зміст і результати дослідження відображено у 35 наукових працях (із них 33 – одноосібні), серед яких 2 монографії (1 у співавторстві); 17 статей у провідних наукових 12 фахових виданнях України, 5 – у міжнародних періодичних виданнях; 11 тез у збірниках матеріалів конференцій.

На основі аналізу змісту публікацій В. В. Фоміна можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

Висновок про відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів».

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дисертація «Теорія і практика організації діяльності закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні (кінець XVIII – початок XX століття)» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомим теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо докторських дисертацій, а її автор – Фомін Володимир Вікторович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент –
проректор з інноваційних досліджень
та європейської інтеграції
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини,
доктор педагогічних наук, професор

Н. М. Коляда

Ректор

О. І. Безлюдний

